

Opus prve pjesnikinje u povijesti

Sophus Helle, Enheduana: The Complete Poems of the World's First Author, New Haven & London: Yale University Press, 2023, XXII + 259. str.

Enheduana, visoka svećenica u hramu boga mjeseca Nane u gradu-državi Uru (danas južni Irak) i kći akadskog kralja Sargona, živjela je oko 2300. godine pr. Kr. Enheduana je prva autorica u povijesti svjetske književnosti čije nam je ime poznato. Pjesnička djela koja joj se pripisuju jesu himne koje slave Inanu, božicu rata i ljubavi. Prevoditelj i kulturni povjesničar Sophus Helle donosi u prvom cjelovitom prijevodu s originalnog sumerskog jezika *Himnu Inani, Egzaltaciju Inane, Hramske himne* i dvije fragmentarne himne. Magistar asiriologije sa Sveučilišta u Kopenhagenu s doktoratom iz komparativne književnosti sa Sveučilišta u Aarhausu, Helle, i svoje postdoktorsko istraživanje na Sveučilištu Princeton posvećuje svom interesu za drevnu književnost. Ovo je drugi prijevod koji je Helle objavio u izdavaštvu Sveučilišta Yale – prijevodu *Enheduana* prethodi djelo *Gilgamesh: A New Translation of the Ancient Epic* (2021), popraćeno esejima koji čitatelju pružaju potreban povijesni i literarni kontekst. Djelo *Enheduana: The Complete Poems of the World's First Author* isto tako uz prve cjelovite prijevode himni na engleskom jeziku donosi i iscrpnu interpretaciju i raščlanjenje, za što je neizostavna istraga i Enheduane kao povijesne ličnosti.

Knjiga je podijeljena na dva veća dijela. Prvi dio, *Poems* (3-100), slijedi nakon uvoda i čine ga četiri cjeline posvećene pojedinoj himni, odnosno serijalu himni: *The Exaltation of Inana, The Hymn to Inana, The Temple Hymns, i Fragmentary Hymns*. Iako neki povjesničari i pjesmu *Inana and Ebih* pripisuju Enheduani, ona ovdje nije uključena jer autor smatra da ne postoje prikladni dokazi za njezino autorstvo u samom radu niti ima dokaza da su stariji pisari povezivali ovu pjesmu s Enheduanom. Svakom prijevodu prethodi kratak uvod te dolazi bez popratnog teksta na sumerskom jeziku. Helle je za čitatelje koje prijevod žele vidjeti kraj izvornika na sumerskom izradio stranicu *eneduana.org*, gdje je svaki redak napisan na klinastom pismu, u transliteraciji i prijevodu te je popraćen analizom i komentarima. Tri eseja koji čine drugi dio knjige (103-180) donose uvide u proces prevođenja, raspravlja se o Enheduaninu odnosu s božicom Inanom, kao i o temama moći, položaja žena, rata, političke uzurpacije i klimatskih promjena – temama s pomoću kojih se stvara poveznica sa suvremenom recepcijom Enheduaninih radova. Knjiga je, osim opsežnom literaturom i bilješkama, glosarijem i indeksom, obogaćena ilustracijama rukopisa *Egzaltacije Inane* i Enheduanina diska te kronologijom od razdoblja Uruk do starobabilonskog razdoblja.

U uvodu (VII-XXII) kritizira se neproduktivnost rasprave zadnjih četrdesetak godina o tome je li Enheduana prava autorica himni. Helle smatra da pjesme svojim zadivljujućim pjesničkim ostvarenjem mogu privući i širu javnost, pri čemu prepreka više ne smije biti neriješena rasprava o „Enheduaninu pitanju“. Pristup koji se u knjizi zauzima u proučavanju Enheduanina života i ostavštine preuzet je od filologinje Gine Konstantopoulous te razlikuje tri Enheduanina života. Tako je u prvom životu ona bila moćna svećenica u Sargonovu carstvu. Drugi je život živjela u babilonskim školama 18. stoljeća pr. Kr., gdje

su njezini radovi bili vrlo popularni i pružali govornicima akademskog jezika uvid u, tada izumrli, sumerski jezik. U današnje doba, u 20. i 21. stoljeću, Enheduana je započela svoj treći život. U feminističkim krugovima ona je objeručke prihvaćena figura, koju Helle prizemljuje u stvarnosti ističući i njezine druge uloge, kao što je apologetizacija carstva. Dio uvoda posvećen je objašnjavanju kompleksnosti prevođenja sa sumerskog. S novim saznanjima o izoliranom sumerskom jeziku i književnosti pojavit će se i potreba za revidiranjem ovih prijevoda. Nijedan prijevod, dakako, nije konačan. No, onaj koji se uhvati prevođenja sa sumerskog, suočava se s izazovom da zadrži nešto od sumerske sažetosti u svome prijevodu. Deset sumerskih riječi pretvara se u doslovnom i slobodnom prijevodu na engleski u više od dvadeset riječi. Kako se ne bi „razvodnio“ osjećaj kompaktne i nabijene siline ovih himni, ne prate se prekidi iz originala (izuzev *Hramskih himni*), već je tekst razdvojen na još manje redove. Jedan od izazova bio je sačuvati i brojne metafore, usporedbe i igre riječi koje obogaćuju originale.

Prijevod pjesama započinje himnom *The Exaltation of Inana* (sum. *nin me šara*), koju su prvi u engleskom prijevodu objavili William W. Hallo i J. J. A van Dijk 1968. godine. Helle se u svom prijevodu često oslanja na interpretaciju Pascala Attingera koji je *Egzaltaciju*, poznatu i pod naslovom *Innana B*, preveo na francuski jezik. Doslovan prijevod naziva ove himne bio bi „Kraljica sveg *me*“, gdje se višeznačna riječ *me* može prevesti kao moć. Enheduana u pjesmi zaziva božicu Inanu jer je bila odana svećenica bogu Nani, ali ju je pobunjenik Lugal-Ane, koji je došao na vlast, istjerao iz grada. Kao što je tipično za tadašnje himne, pjesmom se nastoji uzvisiti bogove kako bi se zaustavila njihova srdžba i nemilosrdno ponašanje prema ljudima. Prema Helleovu shvaćanju, Enheduana najprije mora uvjeriti Inanu da je sama božica dovoljno moćna da joj pomogne i vrati Enheduanu na mjesto vrhovne svećenice u Uru. Drugi bogovi ostali su ravnodušni pa Enheduana želi Inani osigurati mjesto u nastalom vakuumu moći, čiji će sud o sukobu s Lugal-Anom stoga biti od najvećeg značenja. Tako su Inanina i Enheduana sudbina bile vezane zajedno – jedino ako Inanina vladavina bude priznata, ona će moći vratiti Enheduanu na položaj koji je držala prije uzurpacije vlasti. Himna je napisana u prvom licu te se na dvama mjestima Enheduana predstavlja imenom. Kraj je, pak, ispričan iz perspektive pjevača koji treba ponavljati Enheduanine riječi kako bi umirio bogove. Enheduana hvalospjev bio je na koncu uspješan – Inana je ovom himnom uzvišena među bogovima i čula je Enheduaniu molbu.

Druga himna, filolozima poznata kao Inana C, ostala nam je manje sačuvana. Sumerski naziv za *The Hymn to Inana* jest *innin ša gura* – „Kraljica velikog srca“. Motivi koji stoje iza molitve Inani nisu jasni kao što je to u prethodnoj himni, no Enheduana ponovno uzdiže Inanu kao vladaricu svemira i kraljicu bogova. Čak su i bogovi Anu i Enlil su opisani kao oni koji ovise o Inani kako bi donosili odluke i određivali sudbine. Enheduana se i ovdje predstavlja imenom, no dio koji čini preko dvadeset redaka iza toga je izgubljen, čime smo vjerojatno izgubili i vrijedne podatke o samoj Enheduani. Helleov prijevod temelji se na novim rukopisima koji su nađeni nakon 1975. godine, kada je Åke Sjöberg uredio jednu verziju Himne. Odmak od Inane slijedi u skupu od četrdeset i dvije kratke pjesme poznate kao *The Temple Hymns*. Radi se o svojevrsnim metaforičnim odama sumerskim hramovima, bogovima i gradovima, koje su povezane jednoličnošću strukture i repetitivnim jezikom. Prva je himna posvećena Enkijevu ziguratu u Eriduu, gradu koji se smatrao najstarijim, a skup završava himnom o Ereshu, gdje je bio hram božice učenja, Nisabe, i veličanjem samog pisanja. Enheduana se na kraju naziva „tkalcem pločice“. Naposljetku,

donosi se prijevod dviju fragmentarnih himni koje je vjerojatno napisao drugi pjesnik jer se, primjerice, spominje hramska struktura izgrađena tek nakon njezine smrti, no i ove pjesme sadrže reference na Enheduanu.

U esejima koji slijede Helle narativ gradi oko Enheduanina „tri života“. U eseju *Enheduana's World* (103-133) njegov je cilj iznijeti ono što znamo o Enheduani i povijesnom kontekstu nastanka himni. Enheduana je živjela u vrijeme velikih promjena na starom Istoku. Njezin otac je pod svoju vlast stavio mnoge, dotad nezavisne gradove-države južnoga Iraka, ali i proširio akadsku vlast do iranskih planina i Mediterana. Sargon je svoju kći postavio za visoku svećenicu u Uru od kada se njezino ime mijenja u *Visoka svećenica (en) koja je ornament (hedu) neba (ana)*. Kao *en*, Enheduana je bila ritualno udana za boga Nanu te je možda imala i kontrolu nad hramskim posjedom i imovinom. Pobuna – česta pojava onog doba – čovjeka pod imenom Lugal-Ane u Urwasu spominje se u jednom izvoru za vrijeme vladavine Sargonova nasljednika i Enheduanina nećaka Naram-Sina. Ako se radi o istoimenom pobunjeniku iz *Egzaltacije*, Enheduana je kontrolu nad hramom boga Nane u Uru izgubila za vrijeme Naram-Sina. Osim nevjerojatnog otkrića nekoliko cilindričnih pečata koji su pripadali osobama bliskim Enheduani u privatnim grobnicama Ura (poput njezina frizera), arheolozi su u zgradi hramskog kompleksa, gdje je Enheduana bila smještena, pronašli cilindar od kalcita s natpisom i reljefom žrtvene scene. Prozvan Enheduaninim diskom, ovaj se predmet čuva u Penn Muzeju te je identificira imenom (neuobičajeno za plakete visokih svećenica) kao svećenicu i suprugu Nane i kći Sargona, kralja svijeta, i kao graditeljicu žrtvenika u Inaninu hramu. Disk ondje nije ostavljen u Enheduanino vrijeme pa se pretpostavlja da je za njegovo očuvanje zaslužna Enanatum, jedna od Enheduaninih nasljednica koja je kao visoka svećenica dala ponovno sagraditi ĝipar (dom visokih svećenica) u razdoblju dominacije Isina i Larse. Helle potom demonstrira popularnost Enheduaninih tekstova u starobabilonskim pisarskim školama, što je bio ključan trenutak u stvaranju slike o Enheduani kao autorici ovih himni te esej završava iznošenjem argumenata za i protiv njezina autorstva. Iako ne ovisimo samo o starobabilonskim prijepisima te je pronađen rukopis *Hramskih himni* iz razdoblja Treće dinastije Ura koji je stoga mnogo bliži Enheduaninom vremenu, čini se da se time rasprava dodatno zakomplicirala. Zaključak koji se donosi nije onako izravan kako bismo možda priželjkivali, već u obzir uzima drugačiji model autorstva koji je postojao na starom Istoku. Helle se vraća na već spomenutu metaforu tkanja i preslagivanja onoga što je postojalo u „novu tkaninu“, odnosno novi oblik.

Poanta o autoru koji ne stvara sâm dokazuje se i u drugom eseju *The honeyed mouth* (134-161), no naglasak se stavlja na stvaralački dijalog u koji Enheduana ulazi sa samom božicom Inanom. Također, ističe se da je tekst pjesama vrvio dosjetkama koje su do izražaja dolazile samo u pisanom obliku, ali je vjerojatno da su himne bile i usmeno izvođene. U ostatku eseja Helle iznosi svoje misli o temama i motivima koji povezuju himne. Primjerice, govoreći o pojmu moći, ne raspravlja se samo o Inaninoj moći i kontroli svega te zagonetnom sumerskom pojmu *me* već i o moći koju je imala Enheduana kada je, posebice u *Hramskim himnama*, sumerske gradove pretvorila u jedan ujedinjeni entitet, što je njezin otac političkim sredstvima nastojao napraviti u staroakadskom Carstvu. U zadnjem eseju *The priestess returns* (162-180), koji služi i kao svojevrsni zaključak, govori se o ljudima koji su istraživali Enheduaninu ostavštinu i o modernoj recepciji himni. Helle ističe ulogu arheologinje Katherine Woolley više nego onu Leonarda Woolleyja u istraživanjima koja su u Uru 20-ih godina 20. stoljeća dovela do prvih sigurnih dokaza za

povijesno postojanje Enheduane (i Sargona). Njezino je literarno stvaralaštvo, pak, ostalo obavijeno tamom dok filolozi nisu nakon nekoliko desetljeća uspjeli pročitati rukopise himni, posebno brojnije rukopise nađene u Nippuru. Današnje pjesnikinje Dunya Mikhail i Amal al-Jubouri Enheduanu stavile su u kontekst rata i destrukcije Iraka, što ukazuje na to da zanimanje za ovu drevnu pjesnikinju nije samo dijelom trenda u kojem se širi ono što se smatra klasičnim kanonom u kojem se sada nastoji naći mjesta i za žene i glasove iz regija izvan Zapada. Radi se i o povezivanju na osobnoj razini sa ženom koja je i sama bila protjerana i koja je svjedočila ratu i previranjima.

Sophus Helle ovim je prijevodom uspio pjesme stare oko 4000 godina donijeti čitateljima sa svom njihovom lirskom ljepotom. I oni koji se dosad nisu imali prilike upoznati sa staroistočnom književnosti, moći će se bez većih teškoća snaći u ovom pristupačnom prijevodu. Zajedno s himnama eseji oslikavaju mezopotamsku povijest i kulturu te daju vrijedne uvide i objašnjenja koja se dodiruju religije, školovanja, tradicije, autorstva, stvaranja carstva, položaja žena, odnosa s prošlošću i mnogočega drugoga. *Enheduana: The Complete Poems of the World's First Author* faktičan je prikaz koji nam daje priliku da se upoznamo s vrhovnom svećenicom s kraja trećeg tisućljeća koja više nije poznata samo u znanstvenom krugu asiriologije i koja, uvelike zahvaljujući upravo ovom prijevodu, već postaje temom izložbi i glazbenih adaptacija. Novi prijevodi i interpretacije zasigurno će slijediti, no Helleov rad ostat će primjer uzornog i iscrpnog izdanja koji se s pravom može smatrati i prekretnicom u Enheduaniu trećem životu.

Antonija Lapaš

Što je značilo biti rimskim carem?

Mary Beard, *Car Rima – vladanje drevnim Rimskim Carstvom* (prev. Katarina i Ivan Ott), Zagreb: Školska knjiga, 2024, 443 str.

U izdanju Školske knjige ove je godine objavljen hrvatski prijevod knjige *Emperor of Rome – Rulling the Ancient Roman World* (2023), autorice Mary Beard, britanske povjesničarke specijalizirane za povijest starog Rima. Hrvatski prijevod Katarine i Ivana Otta nosi naslov *Car Rima – vladanje drevnim Rimskim Carstvom*. Druga je ovo knjiga Mary Beard, nakon *SPQR – povijest starog Rima* (Zagreb: Školska knjiga, 2018), koja je prevedena i objavljena na hrvatskom jeziku. *Car Rima* svojevrsni je nastavak *SPQR*-a. Umjesto mitova o nastanku i razvoju Rimske Republike te pojašnjenja pojma rimskoga građanina tijekom duge rimske povijesti, autorica sada propitkuje i nastoji, koliko je to moguće, razbiti ustaljene mitove o rimskim carevima te objasniti što je točno značilo biti rimskim carem. Mary Beard ne zanimaju toliko carevi osobno, već je zanima što im je svima bilo zajedničko i koji se obrasci mogu ili ne mogu iščitati iz njihove vladavine. Jasan i pitak stil kojim piše Mary Beard, neopterećen suhoparnom faktografijom, već ispunjen sočnim povijesnim pikanterijama, krasi i ovu knjigu.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*